

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**

**Σχολή Νομικών , Οικονομικών και Πολιτικών
Επιστημών
Τμήμα Νομικής**

Εργασία στο μάθημα *Ατομικά και Κοινωνικά
Δικαιώματα*

**ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
«Συρροή Συνταγματικών Δικαιωμάτων»
«Confluence of Constitutional Rights»**

Υπεύθυνος Καθηγητής : Δημητρόπουλος Αντρέας
Επιμέλεια : Καραχάλιου Μαρία
Α.Μ. : 1340200500119
Τηλέφωνο : 6946925953

Αθήνα , Σεπτέμβριος 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΜΕΡΟΣ :Τα Συνταγματικά Δικαιώματα

σελ.

1. Ορισμός Συνταγματικών Δικαιωμάτων.....	4
2. Ιστορική Εξέλιξη Συνταγματικών Δικαιωμάτων..	10
3. Φορείς των Δικαιωμάτων.....	16

Β' ΜΕΡΟΣ :Συρροή Δικαιωμάτων

1.Σχέσεις Συνταγματικών Δικαιωμάτων.....	19
2.Συρροή.....	20
3.Αληθής και Φαινομενική Συρροή.....	22
4.Απόψεις περί συρροής.....	24
5.Διάκριση Συρροής – Σύγκρουσης.....	26

Γ' ΜΕΡΟΣ : Νομολογιακές Παρατηρήσεις

1.Ελευθερία της τέχνης , έκφρασης , διάδοσης στοχασμών , προσωπικότητας και θρησκευτικής ελευθερίας(ΜονΠρωτΑθ 17115/1988 , ΜονΠρωτΑθ 5208/2000).....	27
2.Ελευθερία συνέρχεσθαι , συνεταιρίζεσθαι , ανάπτυξης προσωπικότητας και συνδικαλιστική δράση(ΠολΠρωτΑθ 3518/1993).....	28
3.Αρχή της ισότητας , παροχή έννομης προστασίας και προστασία οικογένειας(ΑΠ 423/1992 , ΑΕΔ 3/2001 , ΣτΕ 2807/2002).....	28

Δ' ΜΕΡΟΣ

1. Συμπεράσματα.....	29
2.Περίληψη.....	31
3.Λήμματα.....	32
4.Βιβλιογραφία.....	33
5.Παράρτημα αποφάσεων.....	34

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην καθημερινή ζωή είναι πραγματικά λίγες οι περιπτώσεις για τις οποίες μπορούμε να επικαλεστούμε ένα μόνο δικαίωμα ή μια μόνο ελευθερία. Το σύνηθες είναι μια ανθρώπινη συμπεριφορά να εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο περισσοτέρων συνταγματικών διατάξεων. Αυτό το φαινόμενο λέγεται «συρροή συνταγματικών δικαιωμάτων», το οποίο και θα εξετασθεί σε αυτή την εργασία.

Στο Α' μέρος, θα γίνει μια γενική αναφορά στο ζήτημα των δικαιωμάτων δίνοντας τον ορισμό τους και αναλύοντάς τα. Θα γίνει επίσης παράθεση της ιστορικής εξέλιξης των δικαιωμάτων και των αγώνων των ανθρώπων από τον 13^ο αιώνα μέχρι σήμερα για την κατοχύρωσή τους. Τέλος, θα ασχοληθούμε με τους φορείς των δικαιωμάτων.

Στο Β' μέρος, το βασικό αντικείμενο έρευνας θα είναι η συρροή των συνταγματικών δικαιωμάτων, όταν δηλαδή μια ανθρώπινη συμπεριφορά εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο περισσοτέρων από μιας συνταγματικών διατάξεων. Θα αναλύσουμε λοιπόν την έννοια της συρροής, θα τη διακρίνουμε σε αληθή και φαινομενική και θα τη διαφοροποιήσουμε από την έννοια της σύγκρουσης.

Τέλος, το παράρτημα της ελληνικής νομολογίας θα διευκολύνει την κατανόηση του θέματος και θα μας βοηθήσει να εμβαθύνουμε μέσω της πρακτικής εφαρμογής.

Α' ΜΕΡΟΣ

ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

1.ΟΡΙΣΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Οι άνθρωποι από τη στιγμή που απέκτησαν κρατική οργάνωση και αντιλήφθηκαν ότι η ύπαρξή τους είναι άμεσα συνυφασμένη με την ύπαρξη και τη δράση άλλων ανθρώπων , άρχισαν να ενδιαφέρονται , να διεκδικούν και να μάχονται για τα δικαιώματά τους. Η συνεισφορά της παιδείας και της μόρφωσης ήταν καθοριστική για να απαιτήσουν Σύνταγμα καθώς η συνταγματική κατοχύρωση αποτελεί το βασικό στοιχείο του συνταγματικού δικαιώματος.

Σε πρώτο στάδιο θα επιχειρήσουμε να δώσουμε έναν ορισμό της έννοιας του δικαιώματος λέγοντας ότι δικαίωμα είναι η εξουσία που παρέχει το σύστημα του δικαίου σε πρόσωπο ή κατηγορία προσώπων ή σε ένωση προσώπων για την ικανοποίηση ενός συμφέροντος , στο οποίο έτσι δίνει νομική υπόσταση. Από τον ανωτέρω ορισμό καθίσταται εμφανές ότι τα δικαιώματα , όπως τα αναγνωρίζει και τα θεσπίζει η έννομη τάξη και το Σύνταγμα , δεν είναι μόνο διακηρύξεις αρχών. Πέρα από τον ιδεολογικό και διακηρυκτικό τους χαρακτήρα αποτελούν νομικούς κανόνες που δημιουργούν δικαιώματα και αντίστοιχες υποχρεώσεις. Σε μια προσπάθεια εμβάθυνσης αυτού του ορισμού αντιλαμβανόμαστε ότι τα συνταγματικά δικαιώματα είναι θεμελιώδη δικαιώματα πολιτικής , οικονομικής και κοινωνικής φύσεως τα οποία παρέχονται στα άτομα για να λειτουργούν και να ενεργούν τόσο ως αυθύπαρκτες

οντότητες όσο και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου και αποτελούν εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας.

Η θεώρηση των δικαιωμάτων ως εξειδίκευση της ανθρώπινης αξίας γίνεται γιατί αυτή αποτελεί την πεμπτουςία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων , γεγονός που αποδεικνύεται και από την πρωτεύουσα θέση που έχει η διάταξη στο συνταγματικό κείμενο (άρθρο 2 παρ. 1 , «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας»)

Εν συνεχεία , καλό θα ήταν να αποσαφηνιστούν ορισμένα ζητήματα ορολογίας. Μπορούμε να αναφέρουμε τρεις διαφορετικούς όρους δικαιωμάτων , καθένας με διαφορετικό περιεχόμενο. Ξεκινάμε με τον όρο «θεμελιώδη δικαιώματα» και ήδη από την ονομασία τους γίνεται ξεκάθαρος ο θεμελιακός χαρακτήρας τους για όλη την έννομη τάξη. Το καθένα μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ιδιαίτερο πολιτικό , ή και πολιτιστικό , αγαθό , εν ονόματι και εν όψει του οποίου διασφαλίζεται η πολιτική ενότητα ενός λαού με βάση τις οικείες συνταγματικές διατάξεις. Σε διεθνές μάλιστα επίπεδο η διακήρυξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το κίνημα του συνταγματισμού , δηλαδή τη διεκδίκηση της θέσπισης των θεμελιωδών κανόνων για τη νομική οργάνωση και τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας.¹ Ένας άλλος όρος είναι τα «ανθρώπινα δικαιώματα» , τα οποία είναι , σύμφωνα με τις κρατούσες σήμερα στα δημοκρατικά κράτη αντιλήψεις , σύμφυτα με την ανθρώπινη ιδιότητα , υπό την έννοια ότι απορρέουν από την προσωπικότητα και την αξιοπρέπεια , συνοδεύουν κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και αποτελούν απόρροια ενός «φυσικού δικαίου». Τέλος , έχουμε τα «συνταγματικά δικαιώματα» , τα οποία δεν

---

¹ Χρυσόγονος , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , σελ.8

είναι αποκλειστικά συνταγματικά καθώς η διεθνής προστασία τους αποκτά ολοένα μεγαλύτερη σημασία με την πάροδο του χρόνου.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεωρία , τα δικαιώματα διακρίνονται σε ατομικά , πολιτικά και κοινωνικά και κριτήριο αυτής της διάκρισης αποτελεί το περιεχόμενο της πράξης (θετικής πράξης ή παράλειψης) της κρατικής εξουσίας που αποτελεί τον αποδέκτη της ενέργειας του συνταγματικού δικαιώματος. Η κλασική αυτή διάκριση και συστηματοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων διατυπώθηκε ήδη στις αρχές του 20ου αιώνα από τον επιφανή γερμανό νομικό Georg Jellinek , ο οποίος προσέδωσε σε κάθε δικαίωμα ένα ξεχωριστό status. Έτσι , τα ατομικά δικαιώματα , τα οποία αποτελούν τα δικαιώματα του κλασσικού καταλόγου είναι δικαιώματα αρνητικής κατάστασης (status negativus) , τα πολιτικά δικαιώματα θεωρούνται δικαιώματα ενεργητικής κατάστασης (status activus) και τα κοινωνικά διαμορφώνουν την κοινωνική / θετική κατάσταση του ατόμου (status socialis / positivus). Αναλύοντας τα τρία αυτά είδη δικαιωμάτων μπορούμε αρχικά να πούμε ότι τα ατομικά δικαιώματα εξαναγκάζουν το κράτος σε αρνητική πράξη , σε παράλειψη , και διαμορφώνουν την «αρνητική κατάσταση» του ατόμου.² Ο αρνητικός αυτός χαρακτήρας εμπεριέχει και ένα αμυντικό περιεχόμενο. Τα πολιτικά δικαιώματα είναι εκείνα που παρέχουν στους πολίτες δικαίωμα ενεργητικής συμμετοχής στην άσκηση της κρατικής εξουσίας και στοιχειοθετούν έτσι την «ενεργητική κατάσταση» του ατόμου. Τα πολιτικά δικαιώματα λοιπόν είναι δικαιώματα του πολίτη και όχι του ατόμου. Τέλος , τα κοινωνικά δικαιώματα κατά την

---

² Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.133

παραδοσιακή αντίληψη στρέφονται προς το κράτος και περιέχουν θετική αξίωση προς πράξη (*facere*). Τα κοινωνικά δικαιώματα , όπως και τα πολιτικά στρέφονται προς το κράτος και όχι κατά του κράτους , όπως τα ατομικά.³ Τα «κοινωνικά δικαιώματα» όμως , όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί της κλασικής θεωρίας , δεν είναι δικαιώματα στην κυριολεξία του όρου αλλά αποτελούν κατευθυντήριες αρχές.

Στη σύγχρονη εποχή , όμως , αυτή η τριμερής διάκριση των δικαιωμάτων σύμφωνα με την παραδοσιακή διδασκαλία έχει υποστεί έντονη κριτική και έχει κατηγορηθεί ως σχηματική και ανεπαρκής καθώς δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της σύγχρονης νομικής επιστήμης.

Σήμερα ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες , αποθετικών , θετικών και ενεργητικών δικαιωμάτων , υπάρχει έντονη αλληλεξάρτηση και η λειτουργία τους είναι ιδιαιτέρως σύνθετη στοιχειοθετώντας τον λεγόμενο *status mixtus*. Μέσα στο ίδιο συνταγματικό δικαίωμα λοιπόν μπορούν να συνυπάρχουν αρνητικές αξιώσεις , θετικές αξιώσεις και αξιώσεις συμμετοχής.

Η παραδοσιακή διάκριση («ατομικά» , πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα) έχει αντικατασταθεί από τη διάκριση των δικαιωμάτων σε πολιτικά , κοινωνικά (ή ορθότερα δικαιώματα του ευρύτερου κοινωνικού χώρου) και οικονομικά συνταγματικά δικαιώματα. Κριτήριο της διάκρισης είναι το ουσιαστικό περιεχόμενο της ρυθμιζόμενης ύλης. Τα συνταγματικά δικαιώματα συνιστούν ενότητα και ενιαίο σύνολο βασιζόμενο στην ανθρώπινη αξία. Τα ατομικά δικαιώματα λοιπόν αποδεσμεύονται από την αποκλειστικά αρνητική αξίωση που περιείχαν και αποκτούν πλέον όχι μόνο αρνητικό

---

³ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.138

αλλά και θετικό περιεχόμενο. Τα πολιτικά δικαιώματα αναγνωρίζονται , σε αντίθεση με τις παραδοσιακές αρχές , ως ατομικά δικαιώματα καθώς παρέχονται στους πολίτες ως άτομα και αποτελούν μερικότερες εκφάνσεις των πλευρών της ανθρώπινης δραστηριότητας (π.χ. ελευθερία πολιτικής συνείδησης και έκφρασης των πολιτικών πεποιθήσεων , η ελευθερία πολιτικού τύπου , η ελευθερία σύστασης πολιτικών σωματείων κ.τ.λ.). Τέλος , τα δικαιώματα του κοινωνικού χώρου συνδέονται άρρηκτα με την εμφάνιση του κοινωνικού κράτους δικαίου και την υποχρέωση αυτού προς κάλυψη των θεμελιωδών αναγκών του ανθρώπου στην κοινωνία (π.χ. υγεία , παιδεία , κατοικία , εργασία , περιβάλλον κ.τ.λ.). Στη σύγχρονη έννομη τάξη το περιεχόμενο των δικαιωμάτων του κοινωνικού χώρου προσδιορίζεται από τρία , νέα στοιχεία. Τα «κοινωνικά» δικαιώματα είναι δικαιώματα υπόστασης καθώς πρόκειται για αγαθά άμεσα συνυφασμένα με την ίδια την υπόσταση του ανθρώπου και την επιβίωσή του. Καλύπτουν θεμελιώδεις ανάγκες και η εξασφάλισή τους προηγείται της εξασφάλισης της ελευθερίας. Αποτελούν επίσης κοινωνικά αγαθά έτσι λόγω της αναγκαιότητάς τους θα πρέπει να τα απολαμβάνουν όλοι οι πολίτες. Το κράτος λοιπόν μεριμνά για την εξασφάλιση των αγαθών στα μέλη της κοινωνίας και έτσι το «φύσει» κοινωνικό αγαθό καθίσταται «θέσει» κοινωνικό αγαθό. Το τρίτο στοιχείο αναφέρεται στον καθορισμό του περιεχομένου τους καθώς περιλαμβάνουν ένα ελάχιστο περιεχόμενο , το απόλυτα αναγκαίο. Το minimum του περιεχομένου τους σχετίζεται με τη στενότητα των οικονομικών μέσων καθώς επίσης και με το γεγονός ότι πρόκειται για παροχές προς όλους.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι μια επιπλέον διάκριση που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες συνθήκες είναι η διάκριση σε αμυντικά , προστατευτικά και διεκδικητικά/εξασφαλιστικά δικαιώματα ή καλύτερα μπορούμε να πούμε ότι το περιεχόμενο των δικαιωμάτων διακρίνεται σε αμυντικό , προστατευτικό και διεκδικητικό. Κριτήριο της διάκρισης είναι η πηγή των κινδύνων που απειλεί τον άνθρωπο.

Η πηγή των κινδύνων προς την οποία στρέφεται το αμυντικό περιεχόμενο είναι ο ίδιος ο άνθρωπος , ανεξάρτητα από το εάν είναι φορέας κρατικής ή ιδιωτικής εξουσίας. Τα αμυντικά δικαιώματα είναι απόλυτα και στρέφονται *erga omnes* , δηλαδή τόσο η κρατική όσο και η ιδιωτική εξουσία οφείλουν να μην προσβάλλουν τα δικαιώματα των άλλων. Τα αμυντικά δικαιώματα συνεπώς εμφανίζονται και στις διαπροσωπικές σχέσεις , όπου οι ιδιώτες οφείλουν να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων. Το αμυντικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων στη σύγχρονη διάστασή του αναφέρεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα ανεξάρτητα από οποιαδήποτε διάκρισή τους.

Το προστατευτικό περιεχόμενο προστατεύει , διαφυλάττει τους ανθρώπους από επιθετικές ενέργειες των συνανθρώπων τους. Σε τελική ανάλυση , το προστατευτικό περιεχόμενο προστατεύει εμμέσως την ανθρώπινη αξία. Σε αντίθεση με τα αμυντικά , τα προστατευτικά δικαιώματα είναι σχετικά καθώς στρέφονται αποκλειστικά προς το κράτος και όχι προς τους πολίτες , οι οποίοι οφείλουν μόνο να σέβονται και όχι να προστατεύουν τα δικαιώματα των συνανθρώπων τους. Τέλος , έχουμε το διασφαλιστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων , το οποίο παρέχει αξίωση διαφύλαξης από κινδύνους άλλους , εκτός δηλαδή από τις ανθρώπινες

ενέργειες και αξιώσεις για τη βελτίωση της θέσης του ανθρώπου.⁴ Το ζητούμενο σχετικά με το διασφαλιστικό περιεχόμενο είναι η παροχή των αναγκαίων υλικών μέσων για την άσκηση του δικαιώματος καθώς συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι το διασφαλιστικό περιεχόμενο σημαίνει την εξασφάλιση μέσων και τη σύμφωνη με το Σύνταγμα άσκηση. Η εξασφάλιση βέβαια αυτών των μέσων μπορεί να μην αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα , το οποίο δεν προβλέπει μια μορφή εξασφαλιστικού κράτους (εξαίρεση αποτελεί η αναφορά στο άρθρο 16 παρ. 4 για δωρεάν παιδεία) αλλά αυτό που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η διεκδίκηση αυτής της εξασφάλισης.

2.ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Ελευθερία και δημοκρατία βαδίζουν παράλληλα καθώς η αναγνώριση και η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών αποτελεί την πρώτιστη οργανωτική βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Είναι λοιπόν λογικό τα πρώτα ίχνη των ατομικών ελευθεριών να αναζητώνται στην αρχαία Ελλάδα , το λίκνο του αρχαίου πολιτισμού όπου γεννήθηκε και ευδοκίμησε το δημοκρατικό πολίτευμα. Ιδίως στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα , είχαν αναγνωριστεί από την ιδεοκρατική φιλοσοφία ,

---

⁴ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.153

από τους Στωικούς και από σοφιστές , κάποιες πτυχές ατομικής ελευθερίας και το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του αθηναίου πολίτη.⁵

Γνωστό είναι επίσης ότι οι αρχαίοι Έλληνες ήταν πάνω απ' όλα πολίτες και αυτοσκοπός τους ήταν η υπακοή στους νόμους. Η ελευθερία και η ισότητα ήταν βασικές αρχές της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας και αποτελούν «μητρικά δικαιώματα» , θεμελιώδεις δηλαδή αρχές , οι οποίες δίνουν νομική χροιά στο status του πολίτη.

Στη Δύση η αναγνώριση , η προστασία και η νομική θεμελίωση κάποιων ανθρώπινων ελευθεριών εγκαινιάστηκε στην Αγγλία το 1215 με τη Magna Charta Libertatum (Μεγάλος Χάρτης Ελευθερίας) , η οποία αποτελεί τον πρώτο γραπτό αγγλικό νόμο. Η δημιουργία της προέκυψε έπειτα από διαμάχες των άγγλων πολιτών με τους φεουδάρχες. Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα ακολούθησαν η Petition of Rights (1629) , η Habeas Corpus Act (1679) που περιείχε εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας κατά της αυθαίρετης κράτησης και ο Bill of Rights (1689) , ο οποίος κατοχύρωνε την ισότητα στην εφαρμογή των νόμων.

Στα τέλη του επόμενου αιώνα (1776) , οι επαναστατημένες αποικίες της Β. Αμερικής διεκδικώντας ελευθερία και ανεξαρτησία περιέλαβαν διακηρύξεις δικαιωμάτων στα προοίμια των Συνταγμάτων τους , οι οποίες τελικά οδήγησαν στην πρώτη συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων με το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών του 1787.

Λίγα χρόνια αργότερα , το αγγλικό Bill of Rights και οι αμερικανικές διακηρύξεις καθώς και οι

---

⁵Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών , Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη , σελ.19

διδασκαλίες του John Locke και του γάλλου φιλοσόφου Jean-Jacques Rousseau – γενικά οι θεωρίες περί «κοινωνικού συμβολαίου» και περί «φυσικού δικαίου» - επηρέασαν αποφασιστικά τη γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (Declaration des droits de l' homme et du citoyen) του 1789.⁶ Η γαλλική διακήρυξη απέκτησε οικουμενικό χαρακτήρα και αποτελεί ακόμα ισχύον δίκαιο στη Γαλλία. Η επαναστατική διακήρυξη της Γαλλίας ήταν το προοίμιο του γαλλικού Συντάγματος του 1791. Η γαλλική διακήρυξη του 1789 και το γαλλικό Σύνταγμα του 1791 , είναι τα δύο κείμενα , που δημιούργησαν τον αποκαλούμενο «κλασικό κατάλογο των ατομικών δικαιωμάτων» , στον οποίο περιλαμβάνονται η ισότητα , η προσωπική ασφάλεια και ελευθερία , το άσυλο της κατοικίας , η ελευθερία του τύπου και έκφρασης των στοχασμών , το απόρρητο των επιστολών , η θρησκευτική ελευθερία , η ελευθερία εκπαίδευσης , η ελευθερία του συνέρχεσθαι , το δικαίωμα του αναφέρεσθαι προς τις αρχές , η οικονομική ελευθερία , το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας. Στον κλασικό αυτό κατάλογο προστέθηκε αργότερα το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι.⁷ Το σύνολο της φιλοσοφίας της γαλλικής επαναστατικής διακήρυξης μπορεί να συνοψιστεί στη φράση : «Tous les hommes naissent et demeurent egaux en droit» («όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ίσοι ενώπιον του νόμου»)⁸.

Αυτονόητη είναι και η διακήρυξη ελευθεριών και προστατευτικών διατάξεων των ατομικών δικαιωμάτων σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα , από το πρώτο

---

⁶ Δαγτόγλου , Ατομικά Δικαιώματα τ.Α' , σελ.22

⁷ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.5

⁸ Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών , Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη , σελ.20

επαναστατικό Σύνταγμα του 1822 έως και το τελευταίο Σύνταγμα του 1975.

Στο Σύνταγμα της Επιδαύρου του 1822 κατοχυρώθηκαν τα «γενικά δικαιώματα των κατοίκων της Ελλάδας», όπως η ισότητα ενώπιον των νόμων, η προστασία της ιδιοκτησίας, η προσωπική ασφάλεια και η τιμή του ανθρώπου, κατά τρόπο βέβαια ατελή. Η 99^η παράγραφος καταργούσε επίσης «διαπαντός» τα βασανιστήρια και την ποινή της δήμευσης.

Ένα χρόνο αργότερα, στο Σύνταγμα του Άστρους (1823) προστέθηκαν η ελευθερία της έκφρασης, του τύπου και η αρχή του νόμιμου δικαστή.

Το Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) σε ό,τι αφορά την προστασία των ατομικών ελευθεριών υπήρξε το αρτιότερο και το πληρέστερο από όλα τα Συντάγματα του αγώνα. Περιείχε πρωτοποριακές διατάξεις διευρύνοντας τις εγγυήσεις που παρέχει με αυτό τον τρόπο το κράτος στους πολίτες. Κατοχύρωνε την αρχή της ισότητας, την ελευθερία της εκπαίδευσης και το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου. Απαγόρευσε επίσης την αναδρομικότητα των νόμων. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία μάλιστα κατείχε εξέχουσα θέση στο συνταγματικό κείμενο (άρθρο 1).

Το Σύνταγμα του 1844 βασιζόταν στο τρίπτυχο προσωπική ελευθερία – ισότητα – ιδιοκτησία. Σε γενικές γραμμές το συγκεκριμένο Σύνταγμα επαναλάμβανε αντίστοιχα άρθρα των επαναστατικών Συνταγμάτων αλλά κατοχυρωνόταν για πρώτη φορά το απόρρητο των επιστολών, η εγγύηση του «φυσικού δικαστή» και η αρχή της νομιμότητας («ουδεμία ποινή άνευ νόμου»).

Το Νοέμβριο του 1864 ο μονάρχης Γεώργιος Α' υπέγραψε το μακροβιότερο Σύνταγμα στην ελληνική

ιστορία όπου κατοχυρώθηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα τα δικαιώματα συλλογικής δράσης (δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι). Όλα τα άρθρα διέπονταν από τη δημοκρατική αρχή, τονώνοντας έτσι το δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος.

Το νέο συνταγματικό κείμενο του 1911 δεν εκφράζει κανενός είδους ρήξη με τα προηγούμενα και συνεπώς δεν κατοχυρώνει κανένα νέο δικαίωμα, παρ' όλα αυτά τονώνει τα ήδη υπάρχοντα δικαιώματα της φορολογικής ισότητας, της προσωπικής ασφάλειας και του ασύλου της κατοικίας.

Στο Σύνταγμα του 1927 βελτιωνόταν η προστασία ορισμένων ατομικών ελευθεριών, για παράδειγμα σχετικά με την ελευθερία του τύπου προβλεπόταν ότι τα αδικήματα του τύπου δε θα μπορεί να θεωρηθούν αυτόφωρα ή επεξέτεινε το απόρρητο των επιστολών στα τηλεγραφήματα και στα τηλεφωνήματα. Καθιέρωνε επίσης για πρώτη φορά στην Ελλάδα ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα, όπως η ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, το δικαίωμα εργασίας και προβλεπόταν ειδική προστασία του γάμου και των πολυμελών οικογενειών. Επέτρεπε ακόμα την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες.

Στο Σύνταγμα του 1952 παρατηρείται μια οπισθοδρόμηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, η οποία ήταν συνέπεια της ιστορικής συγκυρίας της εμφυλιοπολεμικής περιόδου μέσα στην οποία καταρτίστηκε.⁹

Το Σύνταγμα του 1975 που ισχύει μέχρι σήμερα στην Ελλάδα αποτελεί τον πληρέστερο κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και αποκτά περισσότερο ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και λιγότερο

---

⁹ Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 11

ατομοκεντρικό από το Σύνταγμα του 1952. Η πιο αξιοσημείωτη προσθήκη ήταν αυτή του άρθρου 5 παράγραφος 1 με την οποία κατοχυρώνεται η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας («Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»).

Με την αναθεώρηση του 2001 έγιναν ευρείας έκτασης μεταβολές στις 14 από τις 22 διατάξεις που αφορούν στα δικαιώματα και προστέθηκαν δυο νέες διατάξεις, αυτή του άρθρου 5^Α που αναφέρεται στο δικαίωμα στην πληροφόρηση και του 9^Α που αναφέρεται στην προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Στο πλαίσιο των σημερινών ευρωπαϊκών θεσμών τα βασικά διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι δύο: Πρώτον, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ), η οποία καταρτίστηκε στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης και υπογράφηκε από εκπροσώπους ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών στη Ρώμη, το έτος 1950, άρχισε δε να ισχύει το έτος 1953. Ορισμένα από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ είναι το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), απαγόρευση βασανισμών, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχειρίσεως ή ποινής (άρθρο 3), προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 5), δίκαιη δίκη (άρθρο 6), ελευθερία της σκέψεως, της συνειδήσεως και της θρησκείας (άρθρο 9), ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11), απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 14) κ.α. Δεύτερον, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της

Ευρωπαϊκής Ένωσης , που υπογράφηκε με τη Συνθήκη της Νίκαιας (2000-2001). Μολονότι αυτός έχει προς το παρόν διακηρυκτικό απλώς χαρακτήρα , οι διατάξεις του έχουν υψηλή συμβολική αξία και ακτινοβολία και αποτελούν για τους νομικούς πηγή έμπνευσης και στέρεο ερμηνευτικό έρεισμα.¹⁰

3.ΦΟΡΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Σε πρώτο επίπεδο , μιλώντας γενικά για το ζήτημα των υποκειμένων των συνταγματικών δικαιωμάτων μπορούμε να πούμε ότι κάθε άνθρωπος έχει τη γενική ικανότητα να είναι φορέας. Υποκείμενα των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι καταρχήν τα φυσικά πρόσωπα , ημεδαποί και αλλοδαποί , ενήλικες και ανήλικοι , άτομα με πλήρη ή δίχως δικαιοπρακτική ικανότητα. Κάθε φυσικό πρόσωπο από τη γέννηση του μέχρι το θάνατό του είναι φορέας των παρεχόμενων από το Σύνταγμα σε κάθε άνθρωπο δικαιωμάτων (Grundrechtstrager).¹¹ Νόμος που θα περιόριζε ή θα αφαιρούσε την ιδιότητα του υποκειμένου μερικών ή όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων , θα ήταν αντισυνταγματικός καθώς γενική αποστέρηση των δικαιωμάτων ενός ατόμου απαγορεύεται από το Σύνταγμα.

---

¹⁰ Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών , Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη , σελ.21,22

¹¹ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.126

Σ' αυτό το σημείο έχει ιδιαίτερη σημασία η διάκριση των δικαιωμάτων σε ατομικά , πολιτικά και δικαιώματα του κοινωνικού χώρου. Τα ατομικά δικαιώματα είναι πανανθρώπινα. Εξαίρεση αποτελούν το δικαίωμα της ισότητας , της συνάθροισης και του συνεταιρισμού , τα οποία κατοχυρώνονται ρητά στο Σύνταγμα μόνο για τους Έλληνες πολίτες (νόμος βέβαια επιτρέπει την άσκησή τους και από ξένους).

Τα πολιτικά δικαιώματα αναγνωρίζονται μόνο στους Έλληνες πολίτες. Οι αλλοδαποί δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα γιατί δε μετέχουν στην πολιτική ζωή. Ο κανόνας αυτός έχει υποχωρήσει στις δημοτικές εκλογές καθώς σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο συμμετέχουν σ' αυτές οι κοινοτικοί αλλοδαποί.

Τέλος , τα δικαιώματα του κοινωνικού χώρου θεωρούνται δικαιώματα του πολίτη.

Ιδιαίτερο ζήτημα έχει ανακύψει με την ικανότητα ή όχι των νομικών προσώπων να είναι υποκείμενα δικαιωμάτων. Κατ' αρχήν το Σύνταγμα κατοχυρώνει θεμελιώδη δικαιώματα και υπέρ των νομικών προσώπων , και μάλιστα τόσο σωματειακού όσο και ιδρυματικού χαρακτήρα. Αυτονόητο είναι ότι τα νομικά πρόσωπα είναι φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προσιδιάζουν στη φύση τους , για παράδειγμα δεν μπορεί να αναγνωριστεί σε ένα νομικό πρόσωπο το δικαίωμα του γάμου , γίνεται λοιπόν μια ad hoc εξέταση της σχέσης ανάμεσα στο εκάστοτε δικαίωμα και το νομικό πρόσωπο. Δικαιώματα όμως όπως αυτό της απαγόρευσης της γενικής δημεύσεως , το δικαίωμα της ιδιοκτησίας , η συνδικαλιστική ελευθερία , το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας κ.α. εφαρμόζονται εξίσου σε φυσικά και νομικά πρόσωπα. Υπάρχουν μάλιστα αρκετά και σπουδαία ατομικά δικαιώματα που η πλήρης και

αποτελεσματική τους άσκηση γίνεται μόνο σε συνδυασμό φυσικών και νομικών προσώπων , όπως η συνδικαλιστική ελευθερία (εργαζόμενοι και συνδικαλιστικές οργανώσεις) , η οικονομική ελευθερία (επιχειρηματίες και επιχειρήσεις).¹² Υπάρχουν όμως και ορισμένα δικαιώματα , όπως η ελευθερία της γνώμης ή η ελευθερία της τέχνης τα οποία δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν αρμόζουν και σε νομικά πρόσωπα. Σε περίπτωση αμφιβολίας πρέπει να γίνεται δεκτό ότι φορείς των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να είναι και νομικά πρόσωπα.

Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται για τα νομικά πρόσωπα γίνεται δεκτό ότι ισχύουν τόσο για τις ενώσεις προσώπων που δεν έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα όσο και για τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ). Πρόβλημα έχει προκύψει σχετικά με τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ). Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεωρία , τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν μπορούν να είναι φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η λογική είναι η ακόλουθη : εφόσον τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου είναι το κράτος , δεν μπορούν να στρέφονται «κατά του εαυτού τους» , δεν μπορούν δηλαδή να είναι αποδέκτες και φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων. Σταδιακά , παρατηρήθηκε μια κατ' εξαίρεση αναγνώριση συνταγματικών δικαιωμάτων στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου , όπως στα ΑΕΙ , στους δήμους κ.α. Η επιλεκτική αυτή αναγνώριση δικαιωμάτων στερείται επιστημονικής βάσεως καθώς δεν υπήρχε κριτήριο διάκρισης. Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι όλα τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων βάσει της

---

¹² Δαγτόγλου , Ατομικά Δικαιώματα τ.Α' , σελ.94,95

αρχής της βασικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων (άρθρο 25 παρ.1Γ). Σύμφωνα με αυτή την αρχή , τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται σε όλες τις έννομες σχέσεις. Η παραδοσιακή θεωρία λοιπόν δεν ισχύει πλέον καθώς τα συνταγματικά δικαιώματα δεν στρέφονται μόνο κατά του κράτους αλλά και κατά ιδιωτών.

B' ΜΕΡΟΣ **ΣΥΡΡΟΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ**

1. ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Τα ατομικά δικαιώματα αφορούν πολλούς και διάφορους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Οι περιοχές αυτές αλληλοκαλύπτονται , ώστε το ίδιο περιστατικό να μπορεί να υπαχθεί σε κανόνες δικαίου που κατοχυρώνουν διαφορετικά δικαιώματα. Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται *συρροή θεμελιωδών δικαιωμάτων*.

Ένα διαφορετικό φαινόμενο που αφορά στη σχέση των δικαιωμάτων είναι αυτό της *σύγκρουσης των δικαιωμάτων* κατά το οποίο η άσκηση ενός θεμελιώδους δικαιώματος αποκλείει αναγκαίως εν όλω ή εν μέρει τη σύγχρονη άσκηση του ίδιου ή άλλου δικαιώματος.

Το μέρος αυτό της εργασίας θα εστιάσει και θα αναλύσει διεξοδικά το φαινόμενο της συρροής των δικαιωμάτων.

2.ΣΥΡΡΟΗ

Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα αναπτύσσει τη δική της μοναδικότητα που προσδιορίζεται από την ποικιλία των συνθηκών της κοινωνικής και ιδιωτικής ζωής. Η ίδια αυτή δραστηριότητα εμπίπτει όχι σε ένα αλλά σε περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα , για παράδειγμα συγκέντρωση στην οποία εξαγγέλλεται η ίδρυση πολιτικού κόμματος εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο των εξής συνταγματικών διατάξεων : άρθρο 5 παρ. 1 (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και συμμετοχή στην πολιτική ζωή) , άρθρο 11 (προστασία συναθροίσεων) , άρθρο 14 παρ. 1 (ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών) και άρθρο 29 παρ. 1 (ελευθερία ίδρυσης πολιτικών κομμάτων). Το ποιο από τα άρθρα αυτά ισχύει και κρίνει αυτή τη σύνθετη δραστηριότητα συνιστά το φαινόμενο της συρροής. Με τη βοήθεια αυτού του παραδείγματος μπορούμε να πούμε ότι για συρροή θεμελιωδών δικαιωμάτων γίνεται λόγος στις περιπτώσεις , κατά τις οποίες μια και η αυτή ανθρώπινη ενέργεια εμπίπτει στο περιεχόμενο και επομένως προστατεύεται από περισσότερες διατάξεις θεμελιωδών δικαιωμάτων.¹³ Έχουμε λοιπόν ένα

---

¹³ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.243

«πραγματικό» που παίρνει τη μορφή περισσοτέρων «νομικών χαρακτηρισμών», συντρέχει δηλαδή η ταυτόχρονη εφαρμογή των αντίστοιχων συνταγματικών διατάξεων στην ίδια περίπτωση.

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να παρατεθούν ορισμένα παραδείγματα για να γίνει εντελώς ξεκάθαρο το ζήτημα της συρροής :

◆ Η αστυνομική έρευνα στην κατοικία του Α , στην οποία αυτός και διάφοροι συνιδεάτες του ασκούν θρησκευτική λατρεία , φαίνεται να θίγει το άρθρο 5 παρ. 1 (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της χώρας) , άρθρο 9 (άσυλο κατοικίας) , άρθρο 11 (δικαίωμα συνάθροισης) και άρθρο 13 παρ. 2 (δικαίωμα θρησκευτικής λατρείας).

◆ Η απαγόρευση έκδοσης της εφημερίδας ενός κόμματος φαίνεται να θίγει τα δικαιώματα των άρθρων άρθρο 5 παρ. 1 (ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής κοινωνική , οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας) , άρθρο 14 (ελευθερία της γνώμης και ελευθερία του τύπου) , άρθρο 17 παρ. 1 (δικαίωμα της ιδιοκτησίας) , άρθρο 22 παρ. 1 (επαγγελματική ελευθερία) και άρθρο 29 παρ. 1 (ελευθερία λειτουργίας πολιτικού κόμματος).¹⁴

◆ Ένα άτομο κηρύσσει την ανάγκη της ίδρυσης ενός θρησκευτικού συλλόγου και οργανώνει τη δράση του. Η πράξη του βρίσκει συνταγματικό έρεισμα στις ακόλουθες διατάξεις : άρθρο 5 παρ. 1 (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας) , άρθρο 12 παρ. 1 (δικαίωμα ελευθερίας ενώσεως) , άρθρο 13 παρ. 1,2 (δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας και θρησκευτικής συνείδησης) και άρθρο 14 παρ. 1 (ελευθερία έκφρασης).

---

¹⁴ Δαγτόγλου , Ατομικά Δικαιώματα τ.Α' , σελ.128,129

3.ΑΛΗΘΗΣ ΚΑΙ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΗ ΣΥΡΡΟΗ

Η συρροή διακρίνεται σε δυο μορφές , την αληθή όπου υπάρχει μερική κάλυψη της συμπεριφοράς ενός προσώπου από τα συρρέοντα δικαιώματα (διασταύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων) και τη φαινομενική όπου υπάρχει πλήρης κάλυψη από τα συρρέοντα δικαιώματα (σώρευση θεμελιωδών δικαιωμάτων).

Μιλώντας για φαινομενική συρροή θα πρέπει να έχουμε πάντα υπ' όψη την αρχή *lex specialis derogat legi generali* (ο ειδικός κανόνας υπερέχει του γενικού). Στην περίπτωση αυτή το πραγματικό μιας ειδικής διάταξης περιέχει όλα τα στοιχεία του πραγματικού μιας άλλης γενικής διάταξης και επιπλέον ένα επιπρόσθετο στοιχείο , έτσι ώστε το πεδίο εφαρμογής της μιας να αποτελεί υποσύνολο του πεδίου εφαρμογής της άλλης. Το φαινόμενο αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει ορισμένα «μητρικά» δικαιώματα , από τα οποία προκύπτουν όλα τα σύγχρονα θεμελιώδη δικαιώματα. Το γενικότερο όλων των «μητρικών» δικαιωμάτων είναι η ανθρώπινη αξία (άρθρο 2 παρ. 1 , «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας»). Στην «πρωταρχική» αυτή υποχρέωση της Πολιτείας αντιστοιχεί «πρωταρχικό» δικαίωμα του ατόμου να μην παραβιάζει κανένα θεμελιώδες δικαίωμα γιατί κάτι τέτοιο αποτελεί παραβίαση της ανθρώπινης αξίας.

Η δεύτερη σε βαθμό γενικότητας διάταξη είναι αυτή του άρθρου 5 παρ. 1 («Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική , οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας , εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα

των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη») , η οποία αποτελεί εγγύηση ελευθερίας και συμμετοχής και κατοχυρώνει δικαίωμα του ανθρώπου τόσο ως ατόμου όσο και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου. Από το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ. 1 προέρχονται όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνουν ελευθερίες , για παράδειγμα το άρθρο 16 παρ. 1 («Η τέχνη και η επιστήμη , η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες· η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα») ή το άρθρο 29 παρ. 1 («Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα , που η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος»). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις θα έπρεπε η γενική διάταξη να συντρέχει με κάθε ειδικότερη διάταξη. Η παράλληλη αυτή τοποθέτηση γενικής και ειδικής διάταξης είναι κατ' αρχήν ορθή και απαραίτητη για την επιστημονική έρευνα. Η σχέση γενικού και ειδικού είναι αλληλοσυμπληρούμενη και αλληλοαποκλειόμενη. Ό,τι δεν ρυθμίζει η ειδική διάταξη ανάγεται στην προστασία που παρέχει η γενική. Ό,τι όμως αποτελεί ρυθμιστικό περιεχόμενο της ειδικής διάταξης αποκλείεται από τη γενική ρύθμιση. Στις περιπτώσεις δηλαδή αυτές πρόκειται για φαινομενική συρροή και δεν συντρέχουν τα θεμελιώδη δικαιώματα.¹⁵

Αντίθετα , η πραγματική συρροή εκφράζει μια σχέση μερικής κάλυψης των πραγματικών τους , όταν δηλαδή ορισμένα περιστατικά υπάγονται αποκλειστικά

---

¹⁵ Δημητρόπουλος , Συνταγματικά Δικαιώματα , σελ.244

στη μία ή την άλλη και άλλα και στις δυο μαζί (ή στις περισσότερες , αν συρρέουν). Εφόσον πρόκειται για συρροή συνταγματικών δικαιωμάτων πρέπει να δεχθούμε ότι αυτή είναι σωρευτική , δηλαδή οι έννομες συνέπειες (προστατευτική λειτουργία) των δικαιωμάτων που συρρέουν δεν αλληλοαποκλείονται αλλά αντίθετα αλληλοσυμπληρώνονται. Το θεμιτό ή μη της συμπεριφοράς των κρατικών οργάνων θα κριθεί αυτοτελώς ως προς κάθε δικαίωμα και ότι αρκεί να παραβιάζεται έστω και ένα απ' αυτά για να θεωρηθεί η συμπεριφορά αυτή αντισυνταγματική.¹⁶

4.ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΥΡΡΟΗΣ

Σχετικά με το ζήτημα της συρροής έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς αρκετές απόψεις , πολλές απ' αυτές ήταν αντίθετες μεταξύ τους. Οι ακόλουθες απόψεις υποστηρίχθηκαν κατά τη συζήτηση του ζητήματος της συρροής θεμελιωδών δικαιωμάτων στη Γερμανία υπό του ισχύοντα Θεμελιώδη Νόμου της Βόννης.

Η πρώτη άποψη θεωρούσε ότι υπάρχει πρόβλημα μόνο όταν ορισμένα από τα συρρέοντα δικαιώματα υπόκεινται σε διάφορους περιορισμούς ενώ άλλα είναι απεριόριστα. Αντίθετα , πρόβλημα δε δημιουργείται όταν όλα τα συρρέοντα δικαιώματα είναι απεριόριστα ή υπόκεινται στους ίδιους περιορισμούς.

---

¹⁶ Χρυσόγονος , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , σελ. 100

Σύμφωνα με μια δεύτερη άποψη , η δημιουργία συρροής θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να αποφεύγεται με την ερμηνεία και την ακριβή οριοθέτηση του περιεχομένου τους.

Η τρίτη άποψη δίνει προβάδισμα στο περισσότερο περιορισμένο δικαίωμα.

Ενώ η τέταρτη άποψη δίνει προβάδισμα στη διάταξη με τους λιγότερους περιορισμούς (*in dubio pro libertate*).

Τέλος , η πέμπτη άποψη συνδυάζει τους κανόνες της συρροής με αυτούς της στάθμισης των συμφερόντων , την οποία προτείνει και ως λύση του προβλήματος της συρροής.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η άποψη που διατυπώθηκε ήταν αρνητική για τη διαζευκτική τοποθέτηση των διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων που συρρέουν , την οποία θεωρούσαν ως μη ορθή. Σήμερα όμως η ελληνική νομολογία δεν αντιμετωπίζει το ζήτημα της συρροής διαζευκτικά αλλά ακόμα και όταν πρέπει να εφαρμοστεί η αρχή *lex specialis derogat legi generali* δεν αποκλείει την εφαρμογή καμιάς διάταξης αλλά τις επικαλείται όλες συνθέτοντας μια ενιαία ρύθμιση διευρύνοντας το περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας. Η πρακτική αυτή της συνθετικής ερμηνείας έχει οδηγήσει πολλές φορές στη δημιουργία μικτών δικαιωμάτων , όπως για παράδειγμα το θρησκευτικό συνέρχεσθαι , το αθλητικό συνέρχεσθαι ή ο θρησκευτικός τύπος.

5.ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΣΥΡΡΟΗΣ – ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Σύγκρουση δικαιωμάτων υπό νομική έννοια είναι η ταυτόχρονη αναγνώριση και νόμιμη άσκηση των δικαιωμάτων περισσότερων φορέων κατά τρόπο ώστε η νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του ενός να περιορίζει την επίσης νόμιμη άσκηση του δικαιώματος του άλλου.¹⁷ Η άσκηση λοιπόν ενός δικαιώματος από ένα ή περισσότερα μέλη της κοινωνίας έχει ως αναγκαία συνέπεια τη ματαίωση ή τον υπέρμετρο περιορισμό της άσκησης ενός θεμελιώδους δικαιώματος άλλου ή άλλων μελών της κοινωνίας. Η σύγκρουση εκ των πραγμάτων συνεπάγεται μια ανάγκη αμοιβαίας οριοθέτησης. Σύγκρουση για παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση τοιχοκολλήσεων σε ξένο τοίχο όπου συγκρούεται η ελευθερία έκφρασης της γνώμης με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Το ίδιο το Σύνταγμα ορίζει και τη λύση της σύγκρουσης που προκύπτει από την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, απαγορεύοντας την κατάχρηση.

Καθίσταται λοιπόν εμφανές ότι σύγκρουση και συρροή δεν πρέπει να συγχέονται καθώς η πρώτη αναφέρεται σε αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα ενώ η δεύτερη σε πολλαπλά δικαιώματα που συρρέουν στην μια και αυτή συμπεριφορά ενός προσώπου.

---

¹⁷ Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, σελ.238

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1.Ελευθερία της τέχνης , έκφρασης , διάδοσης στοχασμών και θρησκευτική ελευθερία

α. Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών , 17115/1988
Υπόθεση ταινίας «Ο Τελευταίος Πειρασμός»
Περίληψη : Η ταινία του Μάρτιν Σκορτσέζε «Ο
Τελευταίος Πειρασμός» προκάλεσε την αντίδραση
πιστών της Ορθόδοξης θρησκείας οι οποίοι θεώρησαν
ότι προσβάλλεται το θρησκευτικό τους αίσθημα.

β. Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών , 5208/2000
Υπόθεση Ανδρουλάκη – «Μη γυναικείο
αντιμυθιστόρημα»
Περίληψη : Ιερά Μονή της χώρας μας άσκησε αγωγή και
απαίτησε την κατάσχεση του βιβλίου του Μ.
Ανδρουλάκη με τίτλο «Μη γυναικείο αντιμυθιστόρημα»
επικαλούμενη τον αισχρο και άσεμνο , κατά την άποψή
της , χαρακτήρα του βιβλίου και το πορνογραφικό του
περιεχόμενο.

2.Ελευθερία του συνέρχεσθαι , του συνεταιρίζεσθαι , της ανάπτυξης της προσωπικότητας και συνδικαλιστική δράση

α. Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών , 3518/1993
Υπόθεση «Ε.Σ.Ε.Σ.Β.Η»

Περίληψη : Σπουδαστές στη χώρα μας από τη Βόρεια Ήπειρο ζήτησαν την αναγνώριση και την εγγραφή στο δημόσιο βιβλίο σωματείων του δικαστηρίου του σωματείου με την επωνυμία «Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Σπουδαστών εκ Βορείου Ηπείρου»(Ε.Σ.Ε.Σ.Β.Η.)

3.Αρχή της ισότητας , παροχή έννομης προστασίας και προστασία οικογένειας

α. Άρειος Πάγος , 423/1992 Υπόθεση «Αρχή της ισότητας και δικαίωμα ίσης αμοιβής»

Περίληψη : Με υπουργική απόφαση κατοχυρώθηκε να δίνεται στεγαστικό επίδομα σε ορισμένα μόνο σώματα των ενόπλων δυνάμεων (αξιωματικοί , ανθυπασπιστές και υπαξιωματικοί) και όχι στο σύνολο της Ελληνικής Αστυνομίας και του Λιμενικού Σώματος σε αντίθεση με την αρχή της ισότητας των εργαζομένων έναντι του νόμου.

β. Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο , 3/2001 Υπόθεση Οικογενειακού Επιδόματος

Περίληψη : Το δικαστήριο κλήθηκε ν' αποφανθεί επί της αποφάσεως της Ολομέλειας του ΣτΕ σύμφωνα με την οποία σύζυγοι που εργάζονται και οι δυο στο Δημόσιο , σε ΝΠΔΔ ή ΟΤΑ ή είναι συνταξιούχοι αυτών των υπηρεσιών δικαιούται μόνο ο ένας το οικογενειακό επίδομα.

γ. Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομέλεια) , 2807/2002 Υπόθεση «Δρομοκαίτειο»

Περίληψη : Το ψυχιατρικό νοσοκομείο «Δρομοκαίτειο» έχει συσταθεί με τη διαθήκη του Ζωρζή Δρομοκαίτειου όπου ρητά ορίζονται τα μέλη του ΔΣ και ο τρόπος ανάδειξής τους. Σε αντίθεση με τα αναφερόμενα στη

διαθήκη το Υπουργείο Υγείας διόρισε ως μέλος ξένο πρόσωπο προς τη βούληση του διαθέτη.

Δ' ΜΕΡΟΣ

1.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το θέμα της συρροής των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει εξαιρετική πρακτική σημασία αλλά παράλληλα έχει απασχολήσει αρκετά και τη θεωρία. Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις για το πώς πρέπει να αντιμετωπίζεται αυτό , ενώ ιδιαίτερη θέση έχει πάρει και η ελληνική νομολογία. Παραπάνω αναφέρθηκαν ενδεικτικά ορισμένες υποθέσεις ελληνικών δικαστηρίων στις οποίες γίνεται φανερό το φαινόμενο της συρροής. Οι υποθέσεις βέβαια που επικαλούνται περισσότερες διατάξεις θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αναρίθμητες καθώς όπως αναφέρθηκε σπάνιες είναι οι περιπτώσεις όπου μια συμπεριφορά μπορεί να υπαχθεί στο προστατευτικό πεδίο μιας και μόνης διάταξης. Η ελληνική νομολογία , όπως έχει διαμορφωθεί δεν αντιμετωπίζει το ζήτημα της συρροής διαζευκτικά , αλλά και όταν είναι απαραίτητη η εφαρμογή της αρχής *lex specialis derogat legi generali* ακολουθεί μια συνθετική μέθοδο , διευρύνοντας όσο το δυνατό περισσότερο το περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας.

CONCLUSION

The subject of the confluence of constitutional rights has not only a great practical significance but also has occupied the theory. A lot of opinions about how the matter should be faced have been stated while the Greek case law has expressed its own opinion. Some cases of the Greek courts in which it is obvious the phenomenon of the confluence were mentioned above. The cases however in which it is mentioned that more than one constitutional right are faced are innumerable , since , as it has already been said , the cases , where human behaviour can be enlisted in the protective field of only one provision , are rare. Greek case law does not face the question of the confluence of rights disjunctive , but even in cases where it should be essential the principle *lex specialis derogat legi generali* , it follows a composed method , extending , as much as possible , the constitutional protection.

2.ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπήρξε σταθμός στην ιστορία όχι μόνο του ελληνικού λαού , αλλά και όλων των άλλων. Με αυτό τον τρόπο η κρατική εξουσία ελέγχεται και η δράση της περιορίζεται μέσα στα όρια που της θέτει το Σύνταγμα.

Το σύγχρονο ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει πολλά θεμελιώδη δικαιώματα ώστε να προστατέψει κάθε έκφανση της ανθρώπινης αξίας. Έτσι όμως γεννιέται το ζήτημα της συρροής των δικαιωμάτων , όταν δηλαδή μια ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να υπαχθεί στο προστατευτικό πεδίο περισσότερων από μιας διατάξεων. Η μελέτη των αποφάσεων της ελληνικής νομολογίας έδειξε πως το ζήτημα δεν αντιμετωπίζεται διαζευκτικά αλλά με τη σύνθεση των περισσότερων συνταγματικών ρυθμίσεων σε μια ρύθμιση. Σκοπός είναι η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου · είναι λοιπόν βέβαιο πως μια συνθετική ερμηνεία εξυπηρετεί καλύτερα αυτό το σκοπό.

SUMMARY

The consolidation of constitutional rights was a station not only in the history of Greece but also in the history of the majority of foreign countries. In this way , the government isn't unverifiable and its action is limited by the Constitution.

The modern Greek Constitution guarantees many rights in order to protect every aspect of human value. But in the aftermath of it , the subject of confluence is born ; what happens when a human behaviour can be enlisted in the protective field of more than one provisions. The study of judgements of Greek case law has showed that the subject is not faced in a disjunctive way but on the contrary it composes most constitutional regulations in one single regulation. The aim is the protection of human rights and it is certain that a synthetic interpretation serves the purpose better than any other.

3. ΠΙΝΑΚΑΣ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Ορισμός δικαιώματος (definition of right)
Ατομικά δικαιώματα(individual rights)
Πολιτικά δικαιώματα(political rights)
Περιεχόμενο δικαιώματος(content of right)
Φορείς
Ορισμός συρροής(definition of confluence)
Αληθής συρροή(real confluence)
Φαινομενική συρροή(αρχή *lex specialis derogat legi generali*)(deceptive confluence , principle of *lex specialis derogat legi generali*)
Αρχή *in dubio pro libertate*
Σύγκρουση Δικαιωμάτων(collision of rights)
Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών
Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών
Άρειος Πάγος
Συμβούλιο της Επικρατείας
Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Νικόλαος , Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία , εκδ. Σάκκουλας 1981 Αθήνα – Κομοτηνή
- Δαγτόγλου Πρόδρομος , Ατομικά Δικαιώματα τ.Α' , εκδ. Σάκκουλας 2005 Αθήνα – Κομοτηνή
- Δημητρόπουλος Ανδρέας , Συνταγματικά Δικαιώματα τ.Γ' ημίτομος Ι , εκδ. Σάκκουλας 2005 Αθήνα – Θεσσαλονίκη

- Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών , Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη , 2006 Αθήνα
- Παντελής Αντώνης , Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου , εκδ. Λιβάνης 2005 Αθήνα
- Ρούκουνας Εμμανουήλ , Διεθνής Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων , Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» , 1995 Αθήνα
- Χρυσόγονος Κώστας , Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα , εκδ. Σάκκουλας 2006
- Εισαγωγή στο δίκαιο και τους πολιτικούς θεσμούς , ΟΕΔΒ

Ηλεκτρονικές Πηγές

- www.dsnet.gr
- Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών

4.ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Πέρα από την ενδεικτική αναφορά των σημαντικότερων αποφάσεων της ελληνικής νομολογίας στο μέρος «Νομολογιακές Παρατηρήσεις» , στο σημείο αυτό θα γίνει μια ενδεικτική παράθεση της νομολογίας που αφορά στο θέμα της συρροής και εν συνεχεία θα ακολουθήσει πλήρης παρουσίαση του κειμένου των αποφάσεων – σταθμών στο ζήτημα της συρροής.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988 απόφαση ταινίας «Ο τελευταίος πειρασμός»
  - Άρειος Πάγος 423/1992 απόφαση «Αρχή της ισότητας και δικαίωμα στην αμοιβή»
  - Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών 3518/1993 απόφαση «Ε.Σ.Ε.Σ.Β.Η.»
  - Συμβούλιο της Επικρατείας 3699/1998 απόφαση Παγκόσμιων σχολικών αγώνων «Γυμνασιάδα 1998»
  - Συμβούλιο της Επικρατείας 953/1999 απόφαση ΤΕΑΠΟΚΑ
  - Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 5208/2000 απόφαση Ανδρουλάκη
  - Άρειος Πάγος 922/2001 απόφαση Λαϊκό
  - Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο 3/2001 απόφαση Οικογενειακού Επιδόματος
  - Συμβούλιο της Επικρατείας 2807/2002 απόφαση «Δρομοκαίτειο»
  - Άρειος Πάγος 65/2003 απόφαση «Ε.Δ.Ο.Ε.Α.Π.» (Ενιαίου Δημοσιογραφικού Οργανισμού Επικουρικής Ασφάλισης και Περίθαλψης)
- ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

α. ΠολΠρωτΑΘ 3518/1993 (απόφαση «Ε.Σ.Ε.Σ.Β.Η.)

Πρόεδρος η κ. Ο. ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΟΥ
Εισηγήτρια η κ. Ν. ΚΑΤΣΙΑΟΥΝΗ , πάρεδρος
Δικηγόροι οι κ.κ. Ι. Τσέλος , Δ. Σταθακόπουλος
(ασκούμενος)

Το άρθρο 12 του Σ κατοχυρώνει για τους Έλληνες το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι («Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία...»). Εξ άλλου κατά τη διάταξη του άρθρου 25 του Σ «τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου τελούν κατά την εγγύηση του Κράτους». Αυτή η «εγγύηση» παρέχεται στην έκταση του άρθρου 5 παρ. 2 του Σ, δηλαδή «... χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας, και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων». Ενώ, λοιπόν, κατ' αρχήν φαίνεται ότι η συνταγματική προστασία του άρθρου 12 παρέχεται μόνο στους Έλληνες, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, σε όλες τις μορφές, συνεπώς και το δικαίωμα συμμετοχής στη διοίκηση ενός σωματείου, κατοχυρώνεται και για τους αλλοδαπούς, υπό τους όρους του άρθρου 12 του Σ («... τηρώντας τους νόμους...»). Επί του ιδίου θέματος, το άρθρο 107 του ΕισΝΑΚ ορίζει: «Όσοι διοικούν σωματεία πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες. Προκειμένου για σωματείο, στο οποίο, εξ αιτίας του σκοπού του μετέχουν αναγκαστικά και αλλοδαποί, μπορεί να επιτραπεί, με διάταγμα που υπόκειται σε ανάκληση η συμμετοχή στο διοικητικό συμβούλιο και αλλοδαπών, σε ίσο αριθμό με τους Έλληνες». Η διάταξη αυτή λοιπόν, δεν επιτρέπει κατ' αρχήν στους αλλοδαπούς τη συμμετοχή στη διοίκηση σωματείων, των οποίων είναι μέλη, παρά μόνο υπό προϋποθέσεις (βλ. ΠΠρΑθ 4311/84, ΝοΒ 33.1222 με αντίθετες παρατηρήσεις Φ ρ α γ κ á κ η). Η διάταξη του άρθρου 28 παρ. 1 του Σ ορίζει: «... οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ, σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερσχύουν από κάθε άλλη

αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή ... των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς , τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας». Επί του θέματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υφίσταται η Σύμβαση της Ρώμης της 4.11.50 «δια την προάσπισιν των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών» , που κυρώθηκε με το ν. 2329/53 , καταγγέλθηκε από το δικτατορικό καθεστώς , οπότε έπαυσε από 12.6.70 η ισχύς της , τέλος δε επικυρώθηκε με το ν.δ. 53/74 από τότε δε αποτελεί , κατά τη διάταξη του άρθρου 28 παρ. 1 του Σ , αναπόσπαστο μέρος του Ελληνικού Δικαίου και υπερیشχει κάθε αντίθετης διάταξης. Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 11 , 14 και 16 της πιο πάνω Συμβάσεως , προκύπτει ότι με αυτές καθιερώνεται ρητά η ισότητα στην απόλαυση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι , χωρίς καμμία διάκριση , ούτε λόγω εθνικής προελεύσεως , οι μόνοι δε περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν , μπορούν να αναφέρονται στην πολιτική δραστηριότητα των ξένων (άρθρο 16) ή να αποτελούν αναγκαία μέτρα για την εθνική και δημόσια ασφάλεια , την προάσπιση της υγείας και της ηθικής ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Συνεπώς , μόνο μέσα σ' αυτά τα πλαίσια θα μπορούσε να περιοριστεί η άσκηση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι επί των αλλοδαπών βάσει του άρθρου 107 ΕισΝΑΚ , που , όπως αναφέρθηκε είναι διάταξη μικρότερης τυπικής ισχύος από τις αντίστοιχες της Συμβάσεως της Ρώμης και υποχωρεί έναντι αυτών. Ο όρος της αμοιβαιότητας , που τάσσεται από το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ , δεν έχει στην παρούσα περίπτωση , σε διεθνείς δηλαδή συνθήκες που έχουν άμεσο αντικείμενο την αναγνώριση θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών στις οποίες είτε έχει υποκατασταθεί η αρχή

της αλληλεγγύης και της ισότητας , είτε υπάρχει σύστημα συλλογικής καταχώρησης ή εγγυήσεως των ανειλημμένων υποχρεώσεων από όλα τα συμβαλλόμενα κράτη , όπως συμβαίνει στη Σύμβαση της Ρώμης (βλ. Β ε γ λ ε ρ ή , Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα , σ. 124 επ.). Πράγματι , η αρχή της αμοιβαιότητας έχει θέση μόνο σε διμερείς διεθνείς συμβάσεις ή πολυμερείς που στην πραγματικότητα αποτελούν πλέγμα διμερών σχέσεων. (Σχετικά με τα θέματα που αναπτύχθηκαν βλ. ΠΠρΑθ 1834/86 , ΝοΒ 35.399 , ΠΠρΑθ 2449/86 , ΝοΒ 35.401 , ΠΠρΑθ 3953/89 αδημ. , ΠΠρΑθ 330/90 αδημ.). Συνεπώς , είναι επιτρεπτή η συμμετοχή αλλοδαπών στη διοίκηση σωματείου , του οποίου είναι μέλη , εφ' όσον ο σκοπός του δεν είναι πολιτικός (άρθρο 16 Συμβ. Ρώμης) και υπό τους προαναφερθέντες περιορισμούς που τάσσει η Σύμβαση της Ρώμης.

Οι αιτούντες ζητούν να αναγνωριστεί και να εγγραφεί στο δημόσιο βιβλίο σωματείων που τηρείται στο δικαστήριο αυτό , το υπό σύσταση σωματείο με έδρα την Αθήνα και επωνυμία «Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Σπουδαστών εκ Βορείου Ηπείρου» και με διακριτικά «Ε.Σ.Ε.Σ.Β.Η.».

Η αίτηση παραδεκτά εισάγεται για να συζητηθεί ενώπιον αυτού του δικαστηρίου κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας (άρθρα 739 , 740 παρ. 1 περ. α' και 787 του ΚΠολΔ) και είναι νόμιμη , στηριζόμενη στις διατάξεις των άρθρων 12 του Σ , 78 επ. του ΑΚ και 107 του ΕισΝΑΚ.

Οι αιτούντες νομότυπα , σύμφωνα με το άρθρο 79 του ΑΚ προσκομίζουν τα ακόλουθα έγγραφα 1) το από 10.6.1993 πρακτικό ίδρυσης του παραπάνω σωματείου , που υπογράφεται σύμφωνα με το νόμο από τα 21

ιδρυτικά μέλη και περιλαμβάνει πίνακα των μελών της προσωρινής διοικήσεως που εκλέχτηκε από τους ιδρυτές του , 2) του από 10.6.1993 πίνακα των μελών της προσωρινής διοικήσεως , 3) το από 10.6.1993 καταστατικό του υπό σύσταση σωματείου , που αποτελείται από 31 άρθρα , φέρει χρονολογία , υπογράφεται νόμιμα από τα ιδρυτικά του μέλη και περιέχει όλα τα στοιχεία που προβλέπονται με ποινή ακυρότητας από τη διάταξη του άρθρου 80 του ΑΚ.

Κατά το άρθρο 5 του καταστατικού μέλος του σωματείου μπορεί να εγγραφεί κάθε σπουδαστής προερχόμενος εκ της Βορείου Ηπείρου , υποχρεωτικά αποδεδειγμένης ελληνικής καταγωγής , ο οποίος σπουδάξει στην Ελλάδα. Συνεπώς , τα μέλη του Δ.Σ. του σωματείου θα είναι Αλβανοί υπήκοοι. Αυτό όμως , όπως αναπτύχθηκε στη μείζονα πρόταση , δεν απαγορεύεται από την ισχύουσα σήμερα στη χώρα μας έννομη τάξη , ακόμα και αν η Αλβανία δεν έχει προσχωρήσει στη σύμβαση της Ρώμης. Δεν υπάρχει λόγος έρευνας του εσωτερικού Αλβανικού δικαίου , για έλεγχο της αμοιβαιότητας , αφού η τελευταία δεν έχει θέση στην παρούσα περίπτωση.

Από τα παραπάνω έγγραφα αποδεικνύεται ότι τηρήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις , που τάσσει ο νόμος για την αναγνώριση του σωματείου , του οποίου ο σκοπός κατά το καταστατικό του είναι : «η συνένωση όλων των εν Ελλάδι εκ Βορείου Ηπείρου και Ελληνικής καταγωγής προερχόμενων σπουδαστών και φοιτητών σε μια ευρύτερη ενιαία εκπολιτιστική και συναδελφική-σπουδαστική ένωση , για τη διατήρηση και ανάπτυξη του Ελληνικού πνεύματος και παντός είδους αλληλεγγύης μεταξύ τους , την προστασία , υποστήριξη και προαγωγή των πολιτιστικών και σπουδαστικών

συμφερόντων των μελών και μέσω των ανωτέρω γενικά η ανάπτυξη και η πρόοδος τους με την πολιτιστική συνένωσή του σπουδαστικού Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου που σπουδάζει σε ανώτερες και ανώτατες σχολές της Ελλάδος με τη μητέρα Ελλάδα». Ο σκοπός αυτός δεν είναι κερδοσκοπικός , ούτε αντίθετος στους νόμους που ισχύουν , την ηθική και τη δημόσια τάξη. Εξ άλλου , ο σκοπός αυτός δεν είναι πολιτικός , πράγμα που θα μπορούσε να δημιουργήσει κώλυμα συμμετοχής αλλοδαπών στη διοίκηση του σωματείου. Συνεπώς , πρέπει να γίνει δεκτή η αίτηση ως βάσιμη και κατ' ουσίαν και να διαταχθούν όσα ορίζονται στο άρθρο 81 παρ. 1 του ΑΚ.

β. ΑΕΔ 3/2001 (απόφαση οικογενειακού επιδόματος)

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές Στέφανο Μαθθία , Πρόεδρο του Αρείου Πάγου , ως Πρόεδρο , Κωνσταντίνο Ρίζο , Πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου , Νικόλαο Παπαδημητρίου , Αντιπρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας , (κωλυόμενου του Προέδρου και των αρχαιοτέρων του Αντιπροέδρων) , Θεόφιλο Χατζηπαύλου , Παναγιώτη Πικραμμένο , αναπληρωματικό μέλος(κωλυόμενου του τακτικού Π. Χριστοφόρου) , Νικόλαο Σκλία , Εισηγητή , Συμβούλους της Επικρατείας , Εμμανουήλ Δαμάσκο , Αρχοντή Ντόβα , Θεόδωρο Λαφαζάνο , αναπληρωματικό μέλος(κωλυόμενου του τακτικού μέλους Δημητρίου Σουλτανά) , Μαρία Καραμανώφ , Σύμβουλο της Επικρατείας , Αντώνιο Μιχαλακέα , αναπληρωματικό μέλος(κωλυόμενου του τακτικού μέλους Γεωργίου Κρασσά) , Αρεοπαγίτες , Δημήτριο Τραυλό-Τζανετάτο , Γλυκερία Σιούτη , Καθηγητές της Νομικής Σχολής του

Πανεπιστημίου Αθηνών , ως μέλη και το Γραμματέα
Γρηγόρη Ψύλλια.

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 10
Ιανουαρίου 2001 , για να δικάσει την παρακάτω υπόθεση
μεταξύ των:

ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ: Υπουργού Δικαιοσύνης, ο οποίος
παραστάθηκε με τον Σπυρίδωνα Παπαγιαννόπουλο,
Πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

ΚΑΘΟΥ Η ΑΙΤΗΣΗ: Κ. Φ. κατοίκου Θεσσαλονίκης, ο
οποίος δεν παραστάθηκε.

Η παραπάνω υπόθεση εισήχθη στο Ανώτατο Ειδικό
Δικαστήριο, ύστερα από την υπ' αριθμ. 2944/2000
παραπεμπτική απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου
της Επικρατείας(αριθμ. Καταθέσεως 91/5-10-2000)

Η εκδίκαση της υποθέσεως άρχισε με την
ανάγνωση της εκθέσεως του Εισηγητή, Συμβούλου της
Επικρατείας Νικολάου Σκλία.

Κατόπιν το Δικαστήριο άκουσε τον Πάρεδρο του
Νομικού Συμβουλίου του Κράτους , ο οποίος ανέπτυξε
και προφορικά τις προτάσεις του.

Αφού μελέτησε τα σχετικά έγγραφα
Σκέφθηκε σύμφωνα με το νόμο

1.Επειδή, με την 2944/2000 απόφαση του
Συμβουλίου της Επικρατείας, που εκδόθηκε επί
αιτήσεως αναιρέσεως του Υπουργού Δικαιοσύνης κατά
της απόφασης 186/1994 του Διοικητικού Εφετείου
Θεσσαλονίκης και κατά του Κ.Φ., παραπέμφθηκε στο
Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο προς άρση, σύμφωνα με τις
διατάξεις του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' του
Συντάγματος και των άρθρων 6 περ. ε' και 48 παρ. 2 του
ν. 345/1976(Α' 141), αμφισβήτηση ως προς τη
συνταγματικότητα της διατάξεως του άρθρου 11 παρ. 6

του ν. 1505/1984, που αφορά το επίδομα οικογενειακών βαρών. Η αμφισβήτηση ανέκυψε από το γεγονός ότι το μεν Συμβούλιο της Επικρατείας με την ανωτέρω απόφασή του έκρινε ότι η διάταξη αυτή είναι αντισυνταγματική, το δε Ελεγκτικό Συνέδριο με την απόφαση 805/1997 της Ολομέλειας του έκρινε ότι είναι αντισυνταγματική.

2.Επειδή, έχει τηρηθεί η νόμιμη προδικασία και ειδικότερα έχουν διενεργηθεί οι προβλεπόμενες από τα άρθρα 10 παρ. 2 και 50 παρ. 1 και 2 του ν. 345/1976 δημοσιεύσεις και κοινοποιήσεις. Συνεπώς, παραδεκτός χωρεί η εκδίκαση της υπόθεσης παρά την απουσία κατά τη συζήτηση της στο ακροατήριο του ..., διαδίκου στην αναιρετική δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, επί της οποίας εκδόθηκε η παραπεμπτική απόφαση.

3.Επειδή το Σύνταγμα στο άρθρο 4 παρ. 1 ορίζει ότι «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου» και στο άρθρο 24 παρ. 1 ότι «η οικογένεια, ως θεμέλιο συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους». Εξάλλου, ο ν. 1505/1984 «Αναδιάρθρωση μισθολογίου προσωπικού της Δημόσιας Διοίκησης και άλλες συναφείς διατάξεις»(ΦΕΚ 194), στις διατάξεις του οποίου υπάγονται, μεταξύ άλλων, οι μόνιμοι και δόκιμοι πολιτικοί υπάλληλοι του Δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως(άρθρο 1) και το μόνιμο και δόκιμο προσωπικό των γραμματειών των δικαστηρίων(άρθρο 22 παρ. 1), ορίζει στο άρθρο 8 ότι: «Πέραν του κατά το προηγούμενο άρθρο μηνιαίου βασικού μισθού παρέχονται και τα επιδόματα χρόνου υπηρεσίας,

εξομάλυνσης διαφορών μισθολογίου, οικογενειακών βαρών, μεταπτυχιακών σπουδών, εορτών Χριστουγέννων, εορτών Πάσχα, άδειας, ανθυγιεινής και επικίνδυνης εργασίας, όπως ορίζεται στα επόμενα άρθρα». Περαιτέρω, στο άρθρο 11 του ως άνω νόμου και υπό τον τίτλο «Επίδομα οικογενειακών βαρών» ορίζεται, στη μεν παράγραφο 1, όπως αυτή έχει αντικατασταθεί από την παρ. 1 του άρθρου 4 του ν. 1810/1988(ΦΕΚ 223), ότι «το οικογενειακό επίδομα ορίζεται για όλους τους υπαλλήλους, σε ποσοστό επί του βασικού μισθού του μισθολογικού κλιμακίου 20 ως εξής: α) Έγγαμος χωρίς παιδιά 10%. β) Για κάθε παιδί το επίδομα αυτό προσαυξάνεται: αα. για τα δυο πρώτα 5% για το καθένα...», στη δε παράγραφο 6, όπως αυτή έχει τροποποιηθεί από το εδάφιο γ' της παρ. 11 του άρθρου 52 του ν. 1591/1986(ΦΕΚ 50), ότι: «Στην περίπτωση που και οι δυο σύζυγοι είναι υπάλληλοι του Δημοσίου ή Ν.Π.Δ.Δ. ή Ο.Τ.Α., ή συνταξιούχοι των υπηρεσιών αυτών, ο καθένας θα παίρνει το μισό από το προβλεπόμενο, κατά περίπτωση, επίδομα στην παράγραφο 1 του άρθρου αυτού.

Αν ο ένας από τους συζύγους είναι υπάλληλος ή συνταξιούχος των υπηρεσιών του προηγούμενου εδαφίου και ο άλλος υπάλληλος ή συνταξιούχος: α) του υπολοίπου δημοσίου τομέα, όπως αυτός οριοθετήθηκε με τη διάταξη της παρ. 6 του άρθρου 1 του Νόμου 1256/1982(ΦΕΚ 65), β) των Ν.Π.Ι.Δ. που δεν περιλαμβάνονται στην έννοια του Δημοσίου Τομέα της προηγούμενης περίπτωσης πλην όμως λειτουργούν με μορφή οργανισμού κοινής ωφέλειας ή Κρατικής επιχείρησης, γ) των ιδιωτικών τραπεζών εν γένει και δ) είναι δικαιούχος επιδόματος οικογενειακών βαρών από τον Διανεμητικό Λογαριασμό Οικογενειακών

Επιδομάτων Μισθωτών (ΔΛΟΕΜ) του ΟΑΕΔ, ως υπάλληλος ή συνταξιούχος οποιασδήποτε από τις παραπάνω υπηρεσίες, τότε το επίδομα οικογενειακών βαρών καταβάλλεται στον έναν απ' αυτούς, κατ' επιλογή τους».

4.Επειδή, το Συμβούλιο της Επικρατείας, αποφαινόμενο κατ' αναίρεση επί διαφοράς που αφορούσε αγωγή δικαστικού υπαλλήλου περί καταβολής σε αυτόν οικογενειακού επιδόματος κατά το χρονικό διάστημα από 1^{ης}.1.1991 μέχρι 30.6.1993, το οποίο δεν ελάμβανε για το λόγο ότι το επίδομα αυτό το ελάμβανε η σύζυγός του ως υπάλληλος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, έκρινε κατά πλειοψηφία με την παραπεμπτική του απόφαση, αντίθετα με τη μέχρι τότε νομολογία του κατά την οποία το επίδομα αυτό είναι γνήσιο οικογενειακό επίδομα, ότι «το προβλεπόμενο από τις ανωτέρω διατάξεις του ν. 1505/1984 επίδομα οικογενειακών βαρών αποτελεί προσαύξηση των αποδοχών των υπαγομένων στις διατάξεις του νόμου αυτού υπαλλήλων που καταβάλλεται για την αντιμετώπιση των οικογενειακών βαρών. Η ευμενέστερη αυτή μισθολογική μεταχείριση των εγγάμων υπαλλήλων είναι επιτρεπτή συνταγματικά, λόγω της προβλεπόμενης από το άρθρο 21 του Συντάγματος προστασίας του γάμου και της οικογένειας, στο πλαίσιο της οποίας ο κοινός νομοθέτης εξουσιοδοτείται, μεταξύ άλλων, να θεσπίσει πρόσφορες οικονομικές ενισχύσεις για τους εργαζομένους που συνάπτουν γάμο και δημιουργούν οικογένεια. Η καθιέρωση όμως διακρίσεων μεταξύ υπαλλήλων που βρίσκονται στην ίδια οικογενειακή κατάσταση, βάσει ειδικών προϋποθέσεων που δεν συνδέονται με την παρεχόμενη από αυτούς εργασία αλλά με την παροχή ή όχι εργασίας και το καθεστώς εργασίας

του συζύγου του υπαλλήλου στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, είναι αντίθετη προς τη συνταγματική αρχή της ισότητας. Περαιτέρω οι διακρίσεις αυτές αντιστρατεύονται και τους στόχους του άρθρου 21 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο αντιλαμβάνεται ως ισότιμη τη συμμετοχή των εργαζομένων συζύγων στη δημιουργία της οικογένειας. Κατά συνέπεια, η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 11 παρ. 6 του ν. 1505/1984, η οποία απαγορεύει τη διπλή καταβολή οικογενειακού επιδόματος σε περίπτωση που και οι δυο σύζυγοι είναι υπάλληλοι του δημοσίου ή ν.π.δ.δ. ή Ο.Τ.Α. ή όταν ο ένας από αυτούς είναι υπάλληλος των υπηρεσιών αυτών και ο άλλος υπάλληλος του ευρύτερου δημοσίου τομέα ή μέρους του ιδιωτικού, αντίκειται στις πιο πάνω συνταγματικές διατάξεις και συνεπώς, είναι ανίσχυρη και μη εφαρμοστέα. Κατόπιν αυτού, ισχύει εν προκειμένω και είναι άμεσα εφαρμοστέος ο γενικός κανόνας της παραγράφου 1 του άρθρου 11 του ν. 1505/1984, κατά τον οποίο οι έγγαμοι υπάλληλοι λαμβάνουν αδιακρίτως οικογενειακό επίδομα, προσαυξανόμενο ανάλογα με τον αριθμό των τέκνων, χωρίς τις διακρίσεις στις οποίες προβαίνει η κρινόμενη ως αντισυνταγματική, κατά τα εκτεθέντα, παράγραφος».

Εξ' άλλου η Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου αποφαινόμενη κατ' αναίρεση επί διαφοράς που αφορούσε ένσταση συνταξιούχου του Ι.Κ.Α., ως υπαλλήλου του Ταμείου Ασφάλισης Εργατοτεχνιτών και Υπαλλήλων Δέρματος(Τ.Α.Υ.Ε.Υ.Δ.) κατά εγγράφου Δ/ντή του ΙΚΑ, με το οποίο της γνωστοποιήθηκε ότι δεν δικαιούται με τη σύνταξή της οικογ. Επίδομα γάμου και τέκνων, καθόσον το επίδομα αυτό το ελάμβανε ο σύζυγός της, ως Δικηγόρος του Δημοσίου, έκρινε με την 805/1997 απόφαση , κατ' επίκληση διατάξεων(άρθρ. 4

παρ. 5) του ν. 1414/1984 που αφορά παροχή εξαρτημένης εργασίας ιδιωτικού δικαίου καθώς και του άρθρου 11 παρ. 6 του ν. 1505/1984, ως εξής «...σε αντίθεση με τον ν. 1414/1984, ο οποίος θεσμοθέτησε το επίδομα γάμου και τέκνων, που χορηγεί και στους δυο απασχολούμενους με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου συζύγους, ως προσαύξηση του μισθού τους, ο ν. 1505/1984 παρέχει το οικογενειακό επίδομα στους δημοσίους υπαλλήλους όχι ως προσαύξηση του μισθού, αλλά ως γνήσιο επίδομα οικογενειακών βαρών, προς κάλυψη της ειδικής και συγκεκριμένης ανάγκης που προκύπτει από τη ύπαρξη οικογένειας, για το λόγο δε αυτό το χορηγεί μία φορά μόνον, είτε και στους δυο συζύγους από μισό, είτε μόνο στον ένα, κατά ελεύθερη, κατόπιν συμφωνίας τους, επιλογή και ανεξαρτήτως φύλου, έτσι ώστε να μην ανακύπτει ζήτημα ούτε από το άρθρο 119 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την ισότητα αμοιβής για όμοια εργασία μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών, αφού, κατά τρόπο προφανή, δεν πρόκειται οιαδήποτε άμεση ή έμμεση διάκριση μεταξύ τους...».

5.Επειδή, όπως προκύπτει από τις πιο πάνω διατάξεις του άρθρου 11 του ν. 1505/1984, το οικογενειακό επίδομα που προβλέπουν οι διατάξεις αυτές παρέχεται στους έγγαμους υπαλλήλους του Δημοσίου και των λοιπών νομικών προσώπων που μνημονεύονται στη διάταξη αυτή λόγω της εργασίας τους ως μέρος της αντιπαροχής για την προσφερόμενη εργασία τους και αποτελεί προσαύξηση του λαμβανόμενου μισθού τους για την αντιμετώπιση των πρόσθετων οικογενειακών βαρών που συνεπάγεται η δημιουργία οικογένειας. Η ευμενέστερη αυτή μισθολογική μεταχείριση των εγγάμων υπαλλήλων είναι

επιτρεπτή συνταγματικά λόγω της προβλεπόμενης από το άρθρο 21 του Συντάγματος προστασίας του γάμου, της οικογένειας, της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, στο πλαίσιο της οποίας ο κοινός νομοθέτης εξουσιοδοτείται, μεταξύ άλλων, να θεσπίσει πρόσθετη αμοιβή για τους εργαζομένους που συνάπτουν γάμο και δημιουργούν οικογένεια. Η καθιέρωση όμως διακρίσεων μεταξύ υπαλλήλων που βρίσκονται στην ίδια οικογενειακή κατάσταση, βάσει ειδικών προϋποθέσεων που δεν συνδέονται με την παρεχόμενη από αυτούς εργασία αλλά είτε με την παροχή ή όχι εργασίας του συζύγου του υπαλλήλου είτε με το καθεστώς εργασίας του τελευταίου αυτού στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, όπως είναι η στέρηση με τη διάταξη αυτή (άρθρο 11 παρ. 6 ν. 1505/1984) της απόληψης στο ακέραιο του οικογενειακού επιδόματος από υπάλληλο του Δημοσίου ή των νομικών προσώπων της διάταξης αυτής με κριτήριο το τυχαίο γεγονός ότι ο υπάλληλος αυτός έχει σύζυγο υπάλληλο του Δημοσίου ή των νομικών προσώπων της διάταξης αυτής, ενώ, αντίθετα, συνάδελφοι τους που οι σύζυγοί τους δεν εργάζονται ή εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα πλην των ιδιωτικών νομικών προσώπων της διάταξης του άρθρου 11 παρ. 6 του ν. 1505/1984, το δικαιούνται στο ακέραιο, είναι αντίθετη με τη συνταγματική αρχή της ισότητας. Περαιτέρω οι διακρίσεις αυτές αντιστρατεύονται και τους στόχους του άρθρου 21 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο αντιλαμβάνεται ως ισότιμη τη συμμετοχή των εργαζομένων συζύγων στη δημιουργία της οικογένειας. Κατά συνέπεια, η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 11 παρ. 6 του ν. 1505/1984, η οποία απαγορεύει τη διπλή καταβολή οικογενειακού επιδόματος σε περίπτωση που και οι δυο σύζυγοι είναι υπάλληλοι του δημοσίου ή

ν.π.δ.δ. ή ΟΤΑ ή όταν ο ένας από αυτούς είναι υπάλληλος των υπηρεσιών αυτών και ο άλλος υπάλληλος του ευρύτερου δημοσίου τομέα ή μέρους του ιδιωτικού, αντίκειται στις πιο πάνω συνταγματικές διατάξεις και, συνεπώς, είναι ανίσχυρη και μη εφαρμοστέα. Κατόπιν αυτού, ισχύει εν προκειμένω και είναι άμεσα εφαρμοστέος ο γενικός κανόνας της παραγράφου 1 του άρθρου 11 του ν. 1505/1984, κατά τον οποίο οι έγγαμοι υπάλληλοι λαμβάνουν ολόκληρο το οικογενειακό επίδομα, προσαυξανόμενο ανάλογα με τον αριθμό των τέκνων, χωρίς τις διακρίσεις στις οποίες προβαίνει η κρινόμενη ως αντισυνταγματική, κατά τα εκτεθέντα, παράγραφος. Κατά τη γνώμη της μειοψηφίας που υποστηρίχθηκε από τα μέλη του Δικαστηρίου Κ. Ρίζο, Εμμ. Δαμάσκο, Α. Μιχαλακέα και Γλ. Σιούτη ο νόμος παρέχει το επίδομα αυτό όχι ως προσαύξηση μισθού, αλλά ως γνήσιο οικογενειακό επίδομα. Για το λόγο αυτό, το εν λόγω επίδομα χορηγείται άπαξ ανά οικογένεια, είτε στον ένα μόνο σύζυγο υπό τις προϋποθέσεις του νόμου, είτε και στους δυο συζύγους από μισό, όταν και οι δυο σύζυγοι υπηρετούν ως υπάλληλοι του Δημοσίου, ΝΠΔΔ ή ΟΤΑ, είτε μόνο στον ένα ανεξαρτήτων φύλου, κατ' ελεύθερη μεταξύ τους επιλογή, όταν ο ένας από τους δυο συζύγους είναι υπάλληλος του Δημοσίου, ΝΠΔΔ ή ΟΤΑ και ο άλλος υπάλληλος των λοιπών νομικών προσώπων που μνημονεύει ο νόμος.

6.Επειδή, ενόψει του ανωτέρου, το Δικαστήριο αίρει την αμφισβήτηση που ανέκυψε μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου ως προς τη συνταγματικότητα των διατάξεων της παρ. 6 του άρθρου 11 του ν. 1505/1984 και αποφαινεται ότι οι διατάξεις αυτές αντίκεινται στα

άρθρα 4 παρ. 1 και 21 παρ. 1 του Συντάγματος και είναι ως εκ τούτου ανίσχυρες και μη εφαρμοστέες. Κατόπιν αυτού ισχύει εν προκειμένω και είναι άμεσα εφαρμοστέος ο γενικός κανόνας της παρ. 1 του άρθρου 11 του ν. 1505/1984 κατά τον οποίο οι έγγαμοι υπάλληλοι λαμβάνουν ολόκληρο το οικογενειακό επίδομα, προσαυξανόμενο ανάλογα με τον αριθμό των τέκνων, χωρίς τις διακρίσεις στις οποίες προβαίνει η κρινόμενη ως αντισυνταγματική παράγραφος 6 του ιδίου άρθρου.

Δια τούτα

Αίρει την επίδικη αμφισβήτηση, κατά το σκεπτικό, ότι η παράγραφος 6 του άρθρου 11 του ν. 1505/1984 αντίκειται στα άρθρα 4 παρ. 1 και 21 παρ. 1 του Συντάγματος και είναι ανίσχυρη, έχει δε ως εκ τούτου, άμεση εφαρμογή εν προκειμένω ο γενικός κανόνας της παραγράφου 1 του άρθρου 11 του ιδίου νόμου κατά τον οποίο οι έγγαμοι υπάλληλοι λαμβάνουν αδιακρίτως ολόκληρο το οικογενειακό επίδομα.